

ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТУ

У статті розглянуто та проаналізовано основні положення проблеми визначення та класифікації перекладацьких трансформацій у процесі художнього перекладу тексту. Визначено, що суть трансформації полягає в зміні формальних або семантичних компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі.

Ключові слова: трансформація, перекладацька трансформація, формальні й семантичні компоненти, художній переклад тексту.

В статье рассмотрены и проанализированы основные положения проблемы определения и классификации переводческих трансформаций в процессе художественного перевода текста. Определено, что суть трансформации заключается в смене формальных или семантических компонентов исходного текста при сохранении передаваемой информации.

Ключевые слова: трансформация, переводческая трансформация, формальные и семантические компоненты, художественный перевод текста.

The principle points of determination and classification problem in the translational transformations within the process of the text's literary translation are regarded and analysed. It is determined that the very nature of transformation consists in the formal or semantic components changing while the message remains the same.

Key words: transformation, translational transformation, formal or semantic components, the text's literary translation.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Головна мета перекладу – досягнення адекватності. Основне завдання перекладача при досягненні адекватності – вміло призвести різні перекладацькі трансформації для того, щоб текст перекладу як можна більш точно передавав всю інформацію, укладену в тексті оригіналу.

Перетворення, за допомогою яких здійснюється перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу, називаються перекладацькими трансформаціями. Однак термін «перетворення» не можна розуміти буквально: сам початковий текст «не перетвориться» в тому сенсі, що він не змінюється сам по собі. Цей текст, звичайно, сам залишається незмінним, але на його основі створюється другий текст іншою мовою.

Трансформація – основа більшості прийомів перекладу, яка полягає в зміні формальних (лексичні або граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена

стаття. Проблемами перекладознавства художнього твору займалися В. Россельс, В. Коптілов, Д. Дюришин, А. Попович та інші.

Наразі існує безліч класифікацій перекладацьких трансформацій (далі ПТ), запропонованих різними авторами. Розглянемо деякі з них.

Л. Латишев [3, с. 78] дає класифікацію ПТ за характером відхилення від міжмовних відповідностей, в якій всі ПТ підрозділяються на:

- 1) морфологічні – заміна однієї категоріальної форми іншими або декількома;
- 2) синтаксичні – зміна синтаксичної функції слів і словосполучень;
- 3) стилістичні – зміна стилістичного забарвлення відрізка тексту;
- 4) семантичні – зміна не тільки форми вираження змісту, але і самого змісту, а саме тих ознак, за допомогою яких описана ситуація;
- 5) змішані – лексико-семантичні та синтаксично-морфологічні.

У класифікації Л. Бархударова ПТ розрізняються за формальними ознаками: перестановки, додавання, заміни, опущення [1, с. 112]. При цьому Л. Бархударов підкреслює, що подібний поділ є значною мірою приблизним і умовним. Перестановками називаються зміни розташування

(порядку проходження) мовних елементів у тексті перекладу в порівнянні з текстом оригіналу. Під замінами маються на увазі як зміни при перекладі слів, частин мови, членів речення, типів синтаксичного зв'язку, так і лексичні заміни (конкретизація, генералізація, антонімічний переклад, компенсація). Додавання передбачають використання в перекладі додаткових слів, що не мають відповідників в оригіналі. Під опущенням мається на увазі опущення тих або інших слів при перекладі.

Трансформації можуть сполучатися одна з одною, приймаючи вигляд складних комплексних трансформацій. Між різними типами трансформацій немає глухої стіни, одні й ті ж трансформації можуть іноді являти собою спірний випадок, їх можна віднести до різних типів.

Незважаючи на відносно молодий вік теорії перекладу або перекладознавства як науки, нині існує безліч робіт, присвячених перекладацьким трансформаціям. І це не дивно, оскільки цей аспект є одним з центральних, і знання його теоретичних основ надзвичайно важливо в роботі будь-якого перекладача.

Однак слід зазначити, що фахівці в галузі теорії перекладу так до цих пір і не прийшли до спільної думки щодо самої суті поняття трансформації. Цим і пояснюється велика кількість класифікацій, запропонованих вченими, що відрізняються одна від одної. Хотілося б представити огляд класифікацій від різних авторів і розглянути більш детально деякі окремі прийоми перекладацьких трансформацій.

Переклад будь-яких матеріалів на практиці, як правило, виявляє низку проблем, при вирішенні яких перекладачеві нерідко доводиться застосовувати різні прийоми і засоби, пов'язані з пошуком адекватних відповідників за межами словникових статей та закономірних граматичних співвідношень. Попереднє прочитання тексту при письмовому перекладі допомагає визначити жанр, характер змісту та стилістичні особливості оригіналу, але у ході практичного перекладу перекладач має вдатися до вибору конкретних перекладацьких моделей, причому цей вибір не завжди можна назвати довільним. Безумовно, у своїх діях перекладач не обмежується пропозиціями двомовних словників, оскільки жодний словник не в стані забезпечити нескінченне розмаїття словосполучень та контекстуальних значень, що реалізуються у мовленнєвому процесі.

Формулювання цілей статі (постановка завдання). Основними завданнями дослідження є здійснити аналіз визначень та класифікацій перекладацьких трансформацій у процесі художнього перекладу тексту та виділити їхні типи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першу чергу важливо уточнити зміст, вкладений у поняття «перекладацька трансформація». Існують визначення, запропоновані Л. Бархударовим, Р. Міньяр-Білоручевим, Я. Рецкером, А. Швейцером,

В. Щетинкіним, Л. Латишевим, В. Комісаровим, В. Гаком та іншими. Однак основним прийнято вважати визначення Л. Бархударова, оскільки він найточніше відображає суть питання.

Перекладацькі трансформації – це міжмовні перетворення, перебудова елементів вихідного тексту, операції перевираження сенсу або перефразування з метою досягнення перекладацького еквівалента.

Що стосується розподілу трансформацій на види, існує безліч різних точок зору, проте більшість лінгвістів поділе думку, що всі перекладацькі трансформації діляться на лексичні, граматичні та змішані (або комплексні).

Огляд класифікацій перекладацьких трансформацій

Необхідно перейти до аналізу класифікацій перекладацьких трансформацій, запропонованих різними вченими.

А. Фітерман та Т. Левицька виділяють три типи перекладацьких трансформацій [7, с. 56]:

1. Граматичні трансформації. Сюди належать такі прийоми: перестановки, опущення і додавання, перебудови та заміни пропозицій.

2. Стилiстичні трансформації. До цієї категорії можна віднести такі прийоми, як синонімічні заміни та описовий переклад, компенсація та інші види заміни.

3. Лексичні трансформації. Тут треба говорити про заміну і додавання, конкретизації і генералізації пропозицій.

Наступний вчений, А. Швейцер, пропонує класифікувати трансформації на чотири групи [50, с. 113].

Трансформації на компонентному рівні семантичної валентності у разі застосування різного роду заміни. Наприклад, заміна морфологічних засобів лексичними, іншими морфологічними, синтаксичними або фразеологічними та інші.

Трансформації, що здійснюються на референціальному рівні – це:

- конкретизація (або гіпонімічна трансформація);
- генералізація (гіперонімічна трансформація);
- заміна реалій (інтергіпонімічна трансформація);
- переклад за допомогою реметафорізації (синекдохічна трансформація);
- метонімічні трансформації;
- реметафорізації (заміни однієї метафори іншою);
- деметафорізації (заміни метафори її антиподом – неметафорою).

Сюди ж належить та чи інша комбінація названих трансформацій і трансформації комплексні.

Трансформації на рівні стилістичному – компресія і розширення. Під компресією мається на увазі еліпсис, семантичне стягнення, опущення надлишкових елементів і лексичне згортання.

Я. Рецкер, навпаки, називає лише два типи трансформацій [6, с. 54]. Цей лінгвіст говорить про такі прийоми їх втілення, як:

1. Граматичні трансформації у вигляді заміни частин мови або членів речення.

2. Лексичні трансформації полягають у конкретизації, генералізації, диференціації значень, антонімічний переклад, компенсації втрат, що виникають у процесі перекладу, а також у смислового розвитку і цілісному перетворенні.

Аналіз названих лінгвістичних поглядів дозволяє зробити такий висновок: кожен із названих вчених (як практиків, так і теоретиків) має свою точку зору з питання трансформацій. Наприклад, три види вбачають А. Фітерман і Т. Левицька – стилістичні, граматичні, лексичні трансформації. Лінгвіст А. Швейцер веде мову не про види, а про рівні, що дозволяють скористатися прийомами трансформації. При цьому він вважає, що на стилістичному рівні можуть мати місце як граматичні, так і лексичні трансформації. Тобто на одному рівні можуть мати місце різні види трансформацій. Однак всі дослідники демонструють однаковий набір прийомів реалізації трансформацій перекладацького плану. Так, різноманітні заміни – граматичні, реалій та ін., генералізація та компенсація зустрічаються у всіх роботах. Якщо простежити за цим на конкретних прикладах, то стає очевидно, що Я. Рецкер, А. Фітерман, Т. Левицька відносять прийоми конкретизації і генералізації до лексичного різновиду трансформацій. А. Швейцер дає поняттям інші назви – гіпонімічна і гіперонімічна трансформації – і означає, що їх рівнем є референціальний. Ми ж вважаємо, що це явища лексичної трансформації. А. Фітерман та Т. Левицька відносять прийом компенсації до стилістичного різновиду. Я. Рецкер – до лексичного, а А. Швейцер – до прагматичного рівня.

Прийом граматичної заміни – це граматична різновид трансформацій (за Я. Рецкер, Т. Левицької, Т. Фітерман). Однак А. Швейцер називає в цьому випадку компонентний рівень [9, с. 73].

Названі розбіжності сусідять з явними подібностями всіх перерахованих концепцій. Так, усі лінгвісти заявляють про те, що розподіл трансформацій на типи і види – це умовність. Пов'язано це з тим, що деякі трансформації практично не зустрічаються поза поєднання з іншими трансформаціями, тобто не в чистому вигляді. Саме цей момент поріднює зазначені класифікації.

Але існують й інші точки зору. Наприклад, Р. Міньяр-Білоручев [5, с. 96] називав три види трансформацій – лексичні, граматичні, семантичні.

– до першого виду він відносив прийоми генералізації і конкретизації;

– до другого – пасивізації, заміну частин мови і членів речення, об'єднання пропозицій або їх членування;

– до третього – метафоричні, синонімічні, метафоричні заміни, логічний розвиток понять, антонімічний переклад і прийом компенсації.

Л. Бархударов, відомий лінгвіст, називав чотири типи перетворень (трансформацій), що мають місце в ході роботи над перекладом. Це перестановки, заміни, опущення і додавання [1, с. 121].

Ми переконалися, що Р. Міньяр-Білоручев ділить перекладацькі трансформації на три типи – семантичні, граматичні та лексичні – залежно від того, який план вихідного тексту слід перевести: формальний (зовнішній) або семантичний (смысловий). Характер елементів вихідної мови, на думку В. Комісарова, дозволяє розділити трансформації також на три види: граматичні, лексичні та лексико-граматичні (комплексні). Л. Бархударов вважає, що можна виділити чотири види перекладацьких метаморфоз, що відбуваються при перекладі тексту.

Автори спільної праці, А. Шевнін і Н. Серов, у своїй класифікації виділяють два основних типи перекладацьких перетворень:

– лексичні трансформації, до яких вони відносять такі способи, як компенсація, антонімічний переклад, конкретизація, заміна причини слідством і генералізація;

– граматичні трансформації, до яких вони відносять опущення, перестановки, додавання та транспозиції.

На відміну від них, Л. Латишев виділяє шість типів перекладацьких перетворень [4, с. 46]:

1. Лексичні перетворення. До цього типу вчений відносить заміни лексем синонімами, залежними від контексту.

2. Стилiстичні перетворення. У цьому випадку відбувається трансформація стилістичного забарвлення слова, що піддається перекладу.

3. Морфологічні перетворення. Сюди відноситься перетворення однієї частини мови в іншу або заміна її декількома частинами мови.

4. Синтаксичні перетворення. До них дослідник відносить трансформацію синтаксичних конструкцій (слів, словосполучень і речень), зміна типу підрядних речень, зміна типу синтаксичного зв'язку, трансформацію пропозицій в словосполучення і перестановку придаткових частин у складнопідрядних і складносурядних реченнях.

5. Семантичні трансформації. У підручниках та монографіях з теорії перекладу це явище також іменується як «смысловое развитие». У цю графу Л. Латишев вписує заміни деталей-ознак.

6. Трансформації змішаного виду – це конверсна трансформація і антонімічний переклад, за Л. Латишева.

В. Щетинкін, виділяє такі різновиди перекладацьких трансформацій:

– лексичні. Сюди включені конкретизація, антонімічний переклад, ампліфікація, генералізація, смысловое узгодження, адаптація, компенсація, експлікація;

– стилістичні. Дослідник переконаний, що цей вид перекладацької трансформації у своєму розпорядженні одним загальним прийомом, який називається модуляція;

– граматичні. В. Щетинкін поділяє всі трансформації даного типу на чотири підтипи. Серед них – перестановки, опущення, заміни, додавання.

Серед французьких фахівців у галузі лінгвістики слід відзначити Жана Дарбельне і Жана-Поля Вінї. Вони не говорять про різновиди перекладацьких трансформацій. Ці вчені пропонують деякі прийоми, які варто використовувати в ході перекладацької роботи. Так, у процесі непрямого перекладу зміст тексту може спотворюватися або зовсім зникати, може спостерігатися зміна норм мови в бік погіршення. Пов'язано це з тим, що здійснити прямий переклад у цій ситуації неможливо.

Зважаючи на це, Дарбельне і Вінї висувують ідею про дві групи технічних прийомів, використовуваних при перекладі:

- а) прийоми прямого переказу;
- б) прийоми непрямого перекладу.

До першої групи належать:

- дослівний переклад;
- калькування;
- запозичення.

До другої:

- еквіваленцію (передача змісту попереджувальних написів, прислів'їв, афоризмів іншими словами);
- транспозицію (заміна однієї частини мови на іншу);
- адаптацію (заміна деталей історії, що повідомляється, іншими);
- модуляцію (зміна присутньої точки зору).

Після розгляду точок зору різних дослідників – вітчизняних та іноземних – можна зробити наступний висновок: автори мають єдиний погляд на виділення деяких типів перекладацьких трансформацій. Увага лексичним трансформаціям найбільше приділяють В. Щетинкін, Л. Латишев, А. Шевнін, Н. Серов. Граматичні трансформації мають місце в роботах і дослідженнях Н. Серова, В. Щетинкіна і А. Шевніна. Таким чином, Л. Латишев не підтримує в певних моментах цю точку зору. Усі граматичні трансформації він поділяє на морфологічну та синтаксичну групи. Далі виділяє змішані та семантичні трансформації, які не розглядаються іншими дослідниками (з числа згаданих).

При цьому В. Щетинкін також говорить про стилістичні різновиди трансформацій. Тоді, як його колеги (А. Шевнін і Н. Серов) говорять лише про граматичні та лексичні перетворення.

Погляди А. Шевніна, Н. Серова і В. Щетинкіна схожі, оскільки граматичними прийомами вони вважають додавання, опущення, перестановки, а до лексичним відносять антонімічний переклад, конкретизацію, опущення, додавання, генералізацію, компенсацію.

Усі розглянуті нами класифікації вчених-лінгвістів включають у свою систему такий прийом перекладацької трансформації як заміна частин мови. Велика кількість дослідників (Ж. Дарбельне, Ж.-П. Вінї, Н. Серов, А. Шевнін)

називають цей тип перетворення транспозицією. Заміну частин мови Ж. Дарбельне і Ж.-П. Вінї, як і вищезгадані прийоми, відносять до непрямого перекладу, а Л. Латишев зараховує транспозицію до типу морфологічних трансформацій.

Трансформація (перетворення) слугує основою для більшості перекладацьких прийомів. У загальному сенсі слова термін трансформація, віднесений до процесу перекладу, означає перетворення формальних компонентів одиниці вихідного тексту при збереженні інформації, закладеної у повідомлення, призначене кінцевому адресату, яка в семантичному плані називається інваріантом.

Перекладацькі трансформації є особливим видом перефразування – міжмовне, яке має істотні відмінності від трансформацій у рамках однієї мови. «Коли ми говоримо про одномовні трансформації, то ми маємо з причини фрази, які відрізняються один від одного по граматичній структурі, лексичному наповненню, мають (практично) один і той же зміст і здатні виконувати в даному контексті одну і ту ж комунікативну функцію». [2, с. 3]. Порівнюючи початковий текст і текст, що перекладається, ми мимоволі відзначаємо, що деякі відрізки початкового тексту перекладені «слово в слово», а деякі – із значними відхиленнями від буквальних відповідностей. Особливо привертають увагу на себе ті місця, де текст, що перекладається, по своїм мовним засобам абсолютно не схожий на результатний. Отже, в нашій мовній свідомості існують деякі міжмовні відповідності, відхилення від яких ми і сприймаємо як міжмовні трансформації.

Морфологічні трансформації – заміна однієї частини мови іншою або декількома частинами мови. Наприклад:

With how vast a triumph – with how vivid a delight – with how much at all that is ethereal in hope did I feel, as she bent over me in studies but little sought – but less known, – that delicious vista by slow degrees expanding before me. – З яким нескінченним торжеством, з яким тріумфуючим захопленням, з якою високою надією розпізнавав я, коли Лігея схилилася наді мною під час моїх занять (без прохання, майже непомітно), ту чудову перспективу, яка поволі розгорталася переді мною.

Суть синтаксичних трансформацій полягає в зміні синтаксичних функцій слів і словосполучень. Зміна синтаксичних функцій в процесі перекладу супроводжується перебудовою синтаксичної конструкції: перетворення одного типу додаткової пропозиції в іншу. До синтаксичних трансформацій відноситься також заміна англійської пасивної конструкції українськими активними [4, с. 181]. Наприклад:

He hath been beaten by the Tarantula. – Тарантул укусив його.

Семантичні трансформації здійснюються на основі різноманітних причинно-наслідкових зв'язків, що існують між елементами описуваних ситуацій. Наприклад:

He was the kind of guy that hates to answer you right away. – Такі, як він, відразу не відповідають.

Лексичні трансформації – відхилення від прямих словарних відповідностей. Лексичні трансформації викликаються головним чином, тим, що об'єм значень лексичних одиниць початкової і мов, на які перекладають, не співпадає. Наприклад:

She wasn't looking too happy. – Вигляд у неї був досить нещасний.

Суть граматичних трансформацій полягає в перетворенні структури пропозиції в процесі перекладу відповідно до норм мови перекладу. Наприклад:

We got under way with a mere breath of wind, and for many days stood along the eastern coast of Java, without any other incident to beguile the monotony of our course than the occasional meeting with some of the small grabs of the Archipelago to which we were bound. – Ми покинули порт при ледве помітному вітерці і протягом довгих днів йшли уздовж східного берега Яви. Одноманітність нашого плавання лише зрідка порушувалася зустріччю з невеликими каботажними судами з тих островів, куди ми тримали свій шлях.

У процесі перекладацької діяльності трансформації найчастіше бувають змішаного типу. Як правило, різного роду трансформації

здійснюються одночасно, тобто поєднуються один з одним – перестановка супроводжується заміною, граматичне перетворення супроводжується лексичним. У попередньому прикладі ми бачимо поєднання граматичного перетворення, (а саме об'єднання пропозицій) і лексичного (опущення – Archipelago) саме такий складний, комплексний характер перекладацьких трансформацій і робить переклад такою складною і важкою справою.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Перекладацькі трансформації – суть процесу перекладу. Морфологічні трансформації практично нічого в плані змісту не змінюють. Синтаксичні перетворення торкаються початкового змісту мінімально. Семантичні трансформації пов'язані з глибшими модифікаціями в плані змісту. Порівнюючи між собою мови, ми виявляємо в кожній такі явища, які не мають відповідності в іншій.

Підсумовуючи проведений аналіз, слід зазначити, що стилістичні прийоми різних мов мають одну основу, однак їх функціонування в мовленні відрізняється. Одні й ті ж прийоми мають різний ступінь вживаності, виконують різні функції і мають різну питому вагу в стилістичній системі кожної мови, чим і пояснюється необхідність трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Леонид Степанович Бархударов. – Москва : «Международные отношения», 1975. – 240 с.
2. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : учебник для студентов филологических специальностей / Валерія Андріївна Кухаренко. – 3-е изд., испр. – Одесса : Латстар, 2002. – 292 с.
3. Латышев Л. К. Курс перевода: эквивалентность перевода и этапы его достижения / Лев Константинович Латышев. – М. : Просвещение, 1980. – 160 с.
4. Латышев Л. К. Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания / Лев Константинович Латышев. – М. : Просвещение, 1998. – 160 с.
5. Миньяр-Белоручев Р. К. Общая теория перевода и устный перевод / Юрий Константинович Миньяр-Белоручев. – М. : Воениздат, 1980. – 237 с.
6. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Яков Иосифович Рецкер. – М. : Международные отношения, 1974. – 214 с.
7. Черноватий Л. І. Переклад англійської економічної літератури / Л. І. Черноватий, В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 416 с.
8. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика: Статус, проблемы, аспекты / Александр Давыдович Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
9. Savory T. The Art of Translation / Theodore Horace Savory. – Boston : The Writers, Inc., 1968. – 191 p.

© Сіняговська І. Ю., 2014

Дата надходження статті до редколегії 11.04.2014 р.

СІНЯГОВСЬКА Інга Юрїївна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет», м. Кривий Ріг.

Коло наукових інтересів: лексичні проблеми перекладу, методи дослідження художнього тексту.